

УДК 343.851

ШАЙТУРО О.П.

МЕТОДИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті досліджено основні підходи до визначення поняття «методи». У результаті аналізу положень нормативно-правових актів і практики діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності сформульовано поняття й окреслено перелік методів кримінологічної діяльності останніх у названій сфері.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, злочинність, методи, протидія злочинності, кримінологічна діяльність.

В статье исследованы основные подходы к определению понятия «методы». В результате анализа положений нормативно-правовых актов и практики деятельности органов местного самоуправления в сфере противодействия преступности сформулировано понятие и очерчен перечень методов криминологической деятельности последних в этой сфере.

Ключевые слова: органы местного самоуправления, преступность, методы, противодействие преступности, криминологическая деятельность.

The article investigates the main approaches to the definition of «methods». As a result of the analysis of the provisions of normative legal acts and practices in activity of the local self-government bodies in the field of counteraction to crime, the notion is formulated and the list of methods of criminological activity of the latter in the mentioned sphere is outlined.

Key words: local self-government bodies, crime, methods, crime prevention, criminological activity.

Вступ. Протидію злочинності варто аналізувати виходячи з того, що вона є видом соціального контролю – сукупності заходів і методів впливу суспільства на небажані (відхилені) форми поведінки з метою їх мінімізації [1, с. 58]. У свою чергу, профільні кримінологічні методи обов’язково повинні виступати як елемент механізму протидії злочинності [2, с. 146].

У контексті викладеного необхідно розуміти, що функціональне призначення механізму протидії злочинності полягає в тому, що він допомагає реалізувати організуючий потенціал, який має система протидії, як соціальне явище, призводить її в динамічний стан. Це значить, що в рамках механізму повинна здійснюватися певна діяльність, зокрема, із застосуванням відповідних методів [2, с. 145–146].

Провідними науковцями, які досліджували це питання, є О.М. Бандурка, Р.С. Белкін, С.Ю. Журавлев, О.М. Литвинов, О.В. Олександренко, В.А. Овечкін, А.Н. Петрова, А.Р. Ратінов, В.М. Стратонов, Р.М. Шехавцов, М.В. Щеголева, Б.І. Хасан та інші. Незважаючи на значний внесок зазначених учених, питанню методів кримінологічної діяльності такого суб’єкта, як органи місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності, не приділено достатньої уваги.

Постановка завдання. Отже, мета статті полягає визначенні поняття й окресленні переліку методів кримінологічної діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності.

Результати дослідження. З погляду етимології «метод» (від грецьк. – шлях до чого-небудь) – це спосіб досягнення мети, певним чином упорядкована діяльність, прийом практичного здійснення чого-небудь [3, с. 522].

© ШАЙТУРО О.П. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

У навчальній літературі з філософії переважно зазначають, що «метод» (у тій чи іншій формі) зводиться до сукупності визначених правил, прийомів, способів, норм пізнання й діяльності. Він є системою принципів, вимог, які орієнтують суб'єкта на вирішення конкретного завдання, досягнення результатів у певній сфері діяльності [4, с. 284].

У юридичній літературі під терміном «метод» розуміють спосіб впливу юридичної норми на суспільні відносини» [5, с. 617]; це способи, прийоми безпосереднього та цілеспрямованого впливу органів державного управління (посадових осіб) на підпорядковані їм об'єкти управління [6, с. 188].

У криминологічній літературі метод уживається в значенні «спосіб діяння, впливу, сукупність, система різних способів, заходів, засобів впливу соціальних суб'єктів на криміногенні об'єкти» [7, с. 54].

На думку О.М. Джужі, будь-яка діяльність, зокрема й профілактична, будується на певних методах і формах її здійснення. Характеризуючи діяльність того чи іншого суб'єкта профілактики злочинів, потрібно враховувати, що вона здійснюється за двома основними напрямками: як заходи переконання співвідносяться із заходами примусу стосовно осіб, які порушують норми права та правила поведінки, встановлені суспільством. Тому при цьому використовують два методи: переконання і примусу [8, с. 32].

Уважаємо такий підхід може бути цілком виправданим щодо початкової характеристики методів діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності. Переконання – це комплекс виховних, роз'яснювальних заходів, які здійснюються з метою зміни антигромадської спрямованості осіб і закріплення позитивної соціальної орієнтації. [2, с. 272].

При цьому нерідко переконання обмежують сферою індивідуальної профілактики [9, с. 208]. Не заперечуючи проти такої позиції, адже вплив переконання стосується свідомості конкретної особи, з іншого боку, зазначене не заперечує можливості існування таких форм переконання, які першопочатково спрямовані на певну сукупність осіб. За таких обставин очевидно, що відповідний позитивно соціально орієнтований вплив щодо одних осіб досягне свого результату, інший – ні.

Отже, переконання необхідно характеризувати як метод, спрямований на формування в особи поряд з іншими суб'єктами соціального співжиття позитивних уявлень про суспільство, корекцію негативних соціальних орієнтацій шляхом використання педагогічних і психологічних прийомів впливу. Під час впливу на свідомість людей шляхом переконання в особи з'являються внутрішні моральні стимули потреби в необхідності дотриманні норм і правил. Сутність переконання полягає в тому, що воно є методом впливу на суспільні відносини, а його зміст включає комплекс різноманітних конкретних форм впливу на свідомість і поведінку людей.

Основними формами переконання, що спрямовані на протидію злочинності в діяльності органів місцевого самоврядування, є організація заходів, спрямованих на розв'язання конкретних завдань (проведення семінарів, зборів, конференцій, виставок і презентацій у тому числі з питань підтримання публічного порядку та безпеки, протидії злочинності, тероризму, іншим негативним соціальним явищам); виховання (економічне, правове, моральне тощо); інформування населення про стан охорони громадського (публічного) порядку та протидії злочинності, іншим правопорушенням; особистий приклад; роз'яснення законів, інших нормативних актів з питань протидії злочинності (усне, через ЗМІ, шляхом видання кіно-, відео- і друкованої продукції); пропагування необхідності дотримання правил співжиття в суспільстві, недопущення протиправної поведінки шляхом проведення оглядів, конкурсів, змагань тощо; заохочення осіб, які досягли успіхів щодо протидії злочинності, припинили конкретний злочин тощо (моральне – подяка, нагорода почесним знаком, присвоєння почесного звання тощо, матеріальне – грошові премії); критика роботи й поведінки окремих осіб; поширення передового світового досвіду з протидії злочинності.

Примус характеризується тим, що цей метод державного впливу є допоміжним, здійснюється на основі переконання та лише після застосування переконання [10, с. 168–169]. Необхідно підкреслити, що примус, на відміну від переконання, – це діяльність державних і недержавних суб'єктів, скерована на підпорядкування волі окремих осіб і соціальних груп щодо дотримання норм законодавства. Мета примусу досягається шляхом «завдання особі морального, матеріального чи фізичного обмеження або його особистим і майновим правам» [11, с. 29].

Як бачимо з викладеного, примус як метод діяльності пов'язаний із застосуванням певних заходів примусу до осіб, які допускають відхилення в поведінці. Переважно мова йде про застосування кримінально-правових або кримінально-процесуальних заходів впливу до особи, яка скоїла, вчиняє чи готується до вчинення злочину. Відповідні заходи реалізуються спеціально уповноваженими державними органами (правоохоронними органами, органами кримінальної юстиції). Зрозуміло, що органи місцевого самоврядування до переліку останніх не належать.

У свою чергу, для обґрунтування власної позиції щодо можливості використання примусу як методу діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності вважаємо за доцільне звернутися до характеристики однієї із сучасних моделей протидії злочинності під назвою «розбиті вікна». Остання полягає в тому, що для того, щоб не скоювались злочини, треба якнайактивніше протидіяти будь-яким дрібним правопорушенням і проступкам, проявам безкультур'я як у побуті, так і в громадських місцях. Ця модель знайшла експериментальне підтвердження в Нью-Йорку в 1997 році. Модель «розбитих вікон» і її експериментальна перевірка підтверджують культуроцентричну концепцію злочинності або, образно кажучи, концепцію формування «здорового глузду» [12, с. 60].

У контексті викладеного маємо відзначити, що органи місцевого самоврядування уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, зараховані законом до їх відання (пп. 4 п. «б» ч. 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [13]). Відповідно, органи місцевого самоврядування уповноважені застосовувати заходи адміністративної відповідальності (вид заходів адміністративного примусу) згідно із санкціями статей, перелік яких встановлено ст. 219 Кодексу України про адміністративні правопорушення [14].

До заходів примусу в діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності необхідно зарахувати також застосування фінансових санкцій і винесення припису про усунення порушень законодавства про працю (ст. 53 Закону України «Про зайнятість населення» [15]). Такими, що безпосередньо можуть припинити певні злочини, є рішення органів місцевого самоврядування щодо припинення функціонування та демонтажу незаконно встановлених тимчасових споруд, холодильного обладнання, незаконних бензинових, дизельних і газових автозаправних станцій, літніх майданчиків у місцях загального користування (наприклад, рішення виконавчого комітету Дніпровської міської ради «Про усунення наслідків порушень Правил благоустрою території міста» від 23 жовтня 2018 р. № 1025 [16] і № 1027 [17]).

У свою чергу, аналіз сфер реалізації заходів примусу щодо осіб, які допустили порушення чинного законодавства, дають підстави зробити висновок, що описана примусова діяльність органів місцевого самоврядування забезпечує протидію (є профілактикою) стосовно вчинення таких злочинів, як порушення законодавства про працю; невіплата заробітної плати чи інших установлених законом виплат; самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво; ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), порушення правил екологічної безпеки; забруднення або псування земель; забруднення атмосферного повітря; знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу; порушення ветеринарних правил; безгосподарське використання земель; групове порушення громадського порядку; хуліганство; жорстоке поводження з тваринами тощо.

Характеристика методу примусу в діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності засвідчує також використання останніми методу контролю, що впливає з низки законодавчо встановлених норм.

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», органи місцевого самоврядування під час здійснення повноважень у сфері контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення можуть проводити перевірки на підприємствах, в установах та організаціях, що перебувають у комунальній власності відповідної територіальної громади. У свою чергу, згідно зі ст. 18 названого Закону, органи місцевого самоврядування з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади можуть виступати з ініціативою щодо перевірок, організувати їх проведення, а під час здійснення повноважень у сфері контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення проводити перевірки на підприємствах, в установах та організаціях, що не перебувають у комунальній власності, а також фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників. До відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, зокрема, належать здійснення контролю за забезпеченням громадського порядку в процесі проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів (пп. 3 п. «б» ч. 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Контролювати – це не тільки перевіряти, проводити підрахунок, а й знати, володіти інформацією. Звідси – необхідно широко використовувати такі форми контролю, як інформованість; постійний аналіз даних, що надходять; експертиза матеріалів з окремих питань, галузі, сфери діяльності. У цьому контексті особливої актуальності набуває повноваження обласних, районних, міських, селищних рад щодо заслуховування інформації прокурорів і керівників органів Національної поліції про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського поряд-

ку та результати діяльності на відповідній території (п. 36 ч. 1 ст. 43, п. 40 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Отже, сутність контролю як методу діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності полягає в проведенні контрольно-перевірної роботи на підприємствах, в установах та організаціях за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення, а також за діяльністю правоохоронних органів щодо забезпечення публічної безпеки й порядку, протидії злочинності (окремим видам правопорушень, негативних соціальних явищ) з метою поновлення законності, дисципліни, встановлення причин та умов, що сприяють порушенню вимог правових норм, з можливістю втручання (коригування) діяльності підконтрольних об'єктів.

Описаний метод ґрунтується на встановленні конкретних норм, існування яких забезпечує протидію злочинності. Так, наприклад, регіональною Програмою забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2018–2019 роки, затвердженою рішенням обласної ради від 1 березня 2018 р. № 656-VII [18], визначено конкретні заходи щодо забезпечення публічної безпеки й порядку та протидії злочинності, серед яких – організаційно-управлінські заходи забезпечення публічної безпеки й порядку; превентивні заходи щодо забезпечення безпеки й порядку в публічних місцях області; заходи, спрямовані на превенцію терористичних та екстремістських проявів, вилучення зброї, боєприпасів, вибухових речовин, що перебувають у незаконному обігу, тощо.

Для реалізації кожного заходи визначені виконавці та очікуваний результат. При цьому розділом VI описуваної програми встановлено, що контроль за ходом до її виконання здійснює Харківська обласна рада, зокрема передбачено, що Харківська обласна державна адміністрація щокварталу до 25 числа місяця, наступного за звітним періодом, інформує про хід виконання заходів Програми постійні комісії Харківської обласної ради з правових питань, регуляторної політики, законності, громадського порядку, боротьби з корупцією та злочинністю та з питань бюджету.

Згідно з п. 44 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», виключено на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради вирішуються такі питання, як установлення правил з питань благоустрою території населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти й порядку, торгівлі на ринках, додержання тиші в громадських місцях, за порушення яких передбачено адміністративну відповідальність.

Порушення відповідних правил становить об'єктивну сторону адміністративних правопорушень. У свою чергу, вище ми вже обґрунтували позицію, що притягнення осіб, винних у вчиненні суспільно шкідливих деліктів, до адміністративної відповідальності забезпечує профілактичний вплив щодо вчинення кримінально караних правопорушень.

Виходячи з аналізу змісту адміністративних методів [19, с. 130], підтримаємо позицію Т.О. Коломоєць, яка виділяє три основні групи адміністративних методів, а саме: регламентаційні, розпорядчі, нормативні [20, с. 144]. Сутність адміністративних регламентаційних методів полягає в установленні складу елементів системи та зв'язків між ними за допомогою закріплення визначених обов'язків, загальної регламентації. Вони закріплюються за допомогою положень, статутів, посадових інструкцій та інших регламентів [20, с. 144]. У результаті вважаємо, що описане нами вище правове регулювання, здійснюване органами місцевого самоврядування, може бути зараховано до окремого методу у сфері протидії злочинності під назвою «регламентаційний метод».

Наступним необхідно розглянути економічний метод діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності.

Застосування економічних методів означає формування таких економічних умов і стимулів, які створюють у виконавців зацікавленість у кінцевому результаті праці. При цьому об'єкти управління отримують не обов'язкові вказівки, а можливість проявити ініціативу у виборі засобів діяльності для реалізації своїх матеріальних інтересів [10, с. 166].

Розвиток економічної сфери забезпечує зайнятість населення, надходження до бюджетів і, відповідно, є ключовим складником підвищення рівня життя населення, що, безумовно, впливає на криминогенні фактори в бік їх зменшення.

Як приклад відзначимо, що одним із напрямів застосування економічних методів органами місцевого самоврядування є забезпечення розвитку підприємництва. На сучасному етапі органи місцевого самоврядування можуть вплинути на цю сферу шляхом, зокрема, забезпечення роботи діючих «гарячих ліній», «телефонів довіри», «громадських приймалень» як системи зворотного зв'язку між місцевою владою та представниками бізнесу в процесі вдосконалення законодавчого поля для підприємців; забезпечення видачі документів дозвільного характеру; розширення інфраструктури підтримки підприємництва в районах області шляхом створення біз-

нес-центрів, консультаційних та інформаційних установ у районах і містах області [21]; надання відповідно до чинного законодавства пільг по місцевих податках і зборах, а також земельному податку (п. 28 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Отже, економічний метод діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності спрямований на нейтралізацію криміногенних наслідків функціонування економічної сфери.

Близьким до економічного методу є метод соціальної допомоги. До соціальної допомоги зараховані заходи щодо працевлаштування, поліпшення побутових умов, створення громадських кризових центрів допомоги для осіб, які опинилися в складних умовах, організації дозвілля для дітей і молоді, сприяння у виборі життєвих перспектив тощо. Зміст реалізації методу соціальної допомоги може бути простежено відповідно до положень комплексної Програми соціального захисту населення Харківської області на 2016–2020 роки [22], комплексної Програми соціальної підтримки учасників антитерористичної операції на 2017–2018 роки й Порядку використання коштів обласного бюджету на організацію відпочинку у санаторно-курортних закладах Харківської області осіб, які безпосередньо брали участь в антитерористичній операції [23], Програми зайнятості населення Харківської області на 2018–2020 роки [24] тощо.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо резюмувати, що під методами діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності необхідно розуміти сукупність прийомів і способів реалізації системи заходів виховного, економічного, організаційного, примусового та іншого характеру впливу на фактори злочинності, спрямованих на виконання завдань забезпечення кримінологічної безпеки на рівні адміністративно-територіальних утворень.

Окреслено й розкрито зміст основних методів діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності, а саме: переконання, контролю та примусу, економічного методу й методу соціальної допомоги.

Описані нами методи діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності взаємодоповнюють один одного, пов'язані між собою й утворюють єдину систему.

Список використаних джерел:

1. Кримінологія: навчально-методичний посібник / В.М. Дрьомін, Ж.В. Мандриченко, Т.В. Мельничук, Ю.О. Стрелковська, А.І. Марчук, А.М. Ізовіта, С.А. Ілько, Н.О. Федчун, В.Я. Цитряк. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. 144 с.
2. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харків: ХНУВС, 2011. 308 с.
3. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. 42000 слів / уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. 2-ге вид., випр. Київ: Аконіт, 2001. Т. 1: А-К. 880 с.
4. Щерба С.П., Заглада О.А. Філософія: підручник. Київ: Кондор, 2011. 548 с.
5. Юридична енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1998. Т. 1. С. 207.
6. Ківалов С.В. Адміністративне право України: підручник. Одеса: Юридична література, 2003. 893 с.
7. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навчальний посібник. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
8. Профілактика злочинів: підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.
9. Бандурка А.М., Давыденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Основа, 2003. 368 с.
10. Административное право Украины: учебник для студ. высш. учеб. заведений юрид. спец. / Ю.П. Бытяк, В.В. Богуцкий, В.Н. Гарашук и др.; под ред. Ю.П. Бытяка. Харьков: Право, 2003. 576 с.
11. Ключніченко А.П. Міри адміністративного примусу, що застосовуються міліцією. Київ, 1977. 239 с.
12. Кримінологія: навчально-методичний посібник / В.М. Дрьомін, Ж.В. Мандриченко, Т.В. Мельничук, Ю.О. Стрелковська, А.І. Марчук, А.М. Ізовіта, С.А. Ілько, Н.О. Федчун, В.Я. Цитряк. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. 144 с.
13. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 № 280/97. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 24. Ст. 170.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

15. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 24. Ст. 243.

16. Про усунення наслідків порушень Правил благоустрою території міста: Рішення виконавчого комітету Дніпровської міської ради від 23.10.2018 № 1025. Офіційний сайт Дніпровської міської. URL: <https://dniprorada.gov.ua/uk/Widgets/GetWidgetContent?url=/WebSolution2/wsGetTextPublicDocument?pid=152398&name=1025>.

17. Про усунення наслідків порушень Правил благоустрою території міста: Рішення виконавчого комітету Дніпровської міської ради від 23.10.2018 № 1027. Офіційний сайт Дніпровської міської. URL: <https://dniprorada.gov.ua/uk/Widgets/GetWidgetContent?url=/WebSolution2/wsGetTextPublicDocument?pid=152394&name=1027>.

18. Регіональна програма забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2018–2019 роки: Рішення Харківської обласної ради від 01.03.2018 № 656-VII (XV сесія VII скликання). Офіційний сайт Харківської обласної ради. URL: <http://oblrada.kharkov.ua/ua/public-information/oblasni-programi/323-rehionalna-prohrama-zabezpechennia-publichnoi-bezpeky-i-poriadku-ta-protydii-zlochynnosti-na-terytorii-kharkivskoi-oblasti-na-2018-2019-roky>.

19. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України. Академічний курс. Загальна частина: у 2 т. Київ: Юрид. думка, 2004. 584 с.

20. Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. 2-ге вид., змін. і допов. Київ: Істина, 2012. 528 с.

21. Про затвердження Програми сприяння розвитку малого та середнього підприємництва в Харківській області на 2016–2020 роки: Рішення Харківської обласної ради від 08.09.2016 № 245-VII. Офіційний сайт Харківської обласної ради. URL: <http://oblrada.kharkov.ua/ua/programa-spriyannya-rozvitku-malogo-ta-serednogo-pidpriemnistva-v-kharkivskij-oblasti-na-2016-2020-roki/16847-normativni-dokument>.

22. Про затвердження комплексної Програми соціального захисту населення Харківської області на 2016–2020 роки, Порядку використання коштів, передбачених в обласному бюджеті для надання адресної допомоги, та Порядку використання коштів, передбачених в обласному бюджеті для організації проведення санаторно-курортного лікування інвалідів загального захворювання та інвалідів з дитинства у санаторно-курортних закладах місцевої кліматичної зони: Рішення Харківської обласної ради від 15.12.2015 № 15-VII (II сесія VII скликання). Офіційний сайт Харківської обласної ради. URL: <http://oblrada.kharkov.ua/ua/kompleksna-programa-sotsialnogo-zakhistu-naselennya-kharkivskoji-oblasti-na-2016-2020-roki/14483-normativni-dokument>.

23. Про затвердження комплексної Програми соціальної підтримки учасників антитерористичної операції на 2017–2018 роки та Порядку використання коштів обласного бюджету на організацію відпочинку у санаторно-курортних закладах Харківської області осіб, які безпосередньо брали участь в антитерористичній операції: Рішення Харківської обласної ради від 08.12.2016 № 308-VII (VIII сесія VII скликання). Офіційний сайт Харківської обласної ради. URL: <http://oblrada.kharkov.ua/ua/kompleksna-programa-sotsialnoji-pidtrimki-uchasnikiv-antiteroristichnoji-operatsiji-na-2016-2017-roki/14427-normativni-dokument>.

24. Про затвердження Програми зайнятості населення Харківської області на період до 2020 року: Рішення Харківської обласної ради від 01.03.2018 № 663-VII. Офіційний сайт Харківської обласної ради. URL: <http://oblrada.kharkov.ua/ua/programa-zajnyatosti-naselennya-kharkivskoji-oblasti-na-period-do-2017-roku/14495-normativni-dokument>